

TIJELO, DRUŠTVO, PROSTOR: ISKUSTVA SLIJEPIH U ZAGREBU

LAURA ŠAKAJA

Geografski odsjek, PMF, Sveučilište u Zagrebu

Izvorni znanstveni članak

Primljeno: 3. 9. 2018.

Prihvaćeno: 1. 10. 2018.

DOI: 10.15176/vol55no203

UDK 364.694-056.262(497.521.2)

39:316.334.56(497.521.2)

U radu se izlažu neki od rezultata istraživanja zasnovanoga na intervjuima sa slijepim i slabovidnim osobama u Zagrebu. Rasprava pokazuje da je iskustvo slijepice osobe u javnim prostorima grada dio interakcije između njezina vlastita tijela, fizičkih obilježja urbanoga okoliša te dominirajućih društvenih diskursa o slijepima. U toj su interakciji društveno i tjelesno uzajamno povezani. U prvome dijelu rada razmatra se prostorno-vremenska dimenzija mobilnosti slijepih osoba u urbanom prostoru. Analiza je pokazala da gradska struktura, uređenje i infrastruktura, koji su oblikovani primarno za osobe bez tjelesnih oštećenja, utječu na prostorno-vremenske modele kretanja slijepih, što se iskazuje u svođenju kretanja na ograničen broj ruta i u vremenskim ritmovima koji su usklađeni s tijelom, s njegovim limitima i mogućnostima. U drugome se dijelu rad fokusira na stereotipe. Autorica dolazi do zaključka da se u uobičajenim stereotipima o slijepima: a) identitet slijepice osobe svodi na njezinu sljepoću, b) slijepima se pripisuju neke "neobične" karakteristike, c) podcjenjuje se sposobnost slijepih da samostalno obavljaju svakodnevne stvari, d) nesposobnost osobe da vidi generalizira se u pretpostavku njezine opće nesposobnosti. Pritom se stereotipi, koji tjelesno obilježje prerađuju u društveni imaginarij, materijaliziraju u obliku društvenih prepreka s kojima se suočavaju slijepi. Rezultati rada argumenti su za model invaliditeta koji bi prepoznavao realnost tijela s fizičkim oštećenjem, a pritom bi osiguravao pravedan i nediskriminatoran društveni okvir u kojem bi se sposobnosti osoba s invaliditetom mogle slobodno realizirati.

Gljučne riječi: slijepi, osobe s invaliditetom, tijelo, stereotipi, prostorno-vremenski ritmovi, modeli invaliditeta

UVOD: OD SOCIJALNOG MODELA INVALIDITETA PREMA KONCEPTU UTJELOVLJENJA

U mnogim zemljama svijeta, osobito razvijenima, društvene politike povezane s invaliditetom postupno su posljednjih desetljeća prihvaćale pristup koji se obično određuje kao socijalni model invaliditeta. Socijalni model invaliditeta formuliran je 1970-ih godina, i to

u opoziciji prema medicinskome modelu invaliditeta, na koji su se tada pretežno oslanjale društvene politike razvijenih zemalja. Medicinski model invaliditeta tretira osobe s invaliditetom kao osobe limitiranih funkcija te se, prema tome, usredotočuje na pojedinca i njegova oštećenja koja zahtijevaju terapiju i rehabilitaciju. Unutar medicinskoga modela upravo se tjelesna oštećenja vide kao glavni čimbenici koji sprečavaju osobe s invaliditetom da se na isti način kao i drugi uključe u život zajednice i društva u cjelini. Socijalni model invaliditeta premjestio je naglasak s pojedinca s invaliditetom na društvenu odgovornost. Dok je medicinski model povezan s načinima rehabilitacije osoba s fizičkim i mentalnim teškoćama, socijalni je model usmjeren na ukidanje društvenih prepreka i diskriminacije.

Socijalni model prvobitno je predstavila međunarodna udruga UPIAS (Union of the Physically Impaired Against Segregation) 1976. godine, a poslije ga je razvila DPI (Disabled Peoples International) (Barnes 1994; Hersh i Johnson 2008). Socijalni model polazi od jednakosti pristupa pravima i prilikama svih ljudi, bez obzira na fizičke i druge razlike. Na fizička i mentalna oštećenja u okviru toga modela gleda se kao na dio ljudske različitosti, unutar koje su svi jednako validni i vrijedni. U toj perspektivi nisu problem tjelesna oštećenja, nego društvo koje marginalizira osobe s tjelesnim oštećenjima, ignorira njihove interese i tako ih čini hendikepiranima. U središtu pozornosti nisu toliko same osobe s fizičkim ili mentalnim oštećenjima koliko odnos društva prema njima, a isto tako i fizičke, okolišne i društvene prepreke s kojima se te osobe suočavaju. U okviru toga modela invaliditet se tretira u svjetlu reduciranih mogućnosti za ravnopravno uključivanje u redovni život zajednice.

U skladu sa socijalnim modelom, u mnogim su zemljama prihvaćeni novi standardi te su uvedene nova legislativa i regulacija usmjerene na smanjenje postojeće diskriminacije osoba s invaliditetom i na otvaranje mogućnosti za njihovo ravnopravno uključivanje u sustav obrazovanja, rada i druge oblike participacije u društvenim aktivnostima. Hrvatska nije izuzetak. U njoj se politika prema osobama s invaliditetom kreira na osnovi međunarodnih dokumenata usmjerenih na razvoj prava osoba s invaliditetom i uklanjanje svakodnevnih prepreka u njihovu životu. U posljednjih petnaest godina u Hrvatskoj su prihvaćene tri strategije koje se tiču izjednačavanja mogućnosti osoba s invaliditetom (NN 13/03, NN 63/07, NN 42/17), a od 2007. godine Hrvatska je potpisnica Konvencije o pravima osoba s invaliditetom Ujedinjenih naroda. Glavni cilj koji ističe posljednja Nacionalna strategija (2017) jest "učiniti hrvatsko društvo što osjetljivijim i prilagođenijim za nužne promjene u korist izjednačavanja mogućnosti osoba s invaliditetom, odnosno stvoriti uvjete za njihovo aktivno uključivanje i ravnopravno sudjelovanje u društvu kroz sprečavanje bilo kakve diskriminacije i snaženje svih oblika društvene solidarnosti". U okviru takve politike prilagođen je niz zakona, a u nacionalne dokumente uvedeni su međunarodni standardi.

S obzirom na činjenicu da je mobilnost u naseljima preduvjet neovisnosti i društvene integracije osoba s invaliditetom, pitanje prostornoga kretanja i mobilnosti čini važan dio kako rasprava unutar socijalnoga modela tako i javnih politika prema osobama s invaliditetom. Invaliditet se često interpretira u kontekstu izgrađenoga okoliša koji je za osobe

s tjelesnim oštećenjima nepristupačan, tj. ne odgovara njihovim potrebama pa ih na taj način hendikepira. Kada se, na primjer, u okviru socijalnoga modela proučava otežana mobilnost slijepih osoba, naglasak se ne stavlja na nedostatak vida, nego na odsutnost (ili nedostatnost) adekvatne infrastrukture koja osobama bez vida čini okoliš pristupačnim. Jedna od postavki socijalnoga modela invaliditeta jest promicanje ideje da okoliš, kako unutarnji (primjerice prostor unutar škola, bolnica, ambulanti, trgovina, banaka, administrativnih, kulturnih ili rekreacijskih ustanova) tako i vanjski (parkovi, autobusne, željezničke i tramvajske stanice i sl.), treba biti fizički pristupačan svim članovima društva. U strategijama vezanim za izjednačavanje mogućnosti osoba s invaliditetom pod rješavanjem problema mobilnosti ponajprije se razumije osiguravanje pristupa javnim površinama, prometnim površinama, prijevoznim sredstvima, javnim i stambenim objektima (v. NN 13/03 čl. 2.7. i NN 42/17, članak 6.).

Dok su glavni ciljevi koje je zacrtao socijalni model u realnoj društvenoj politici još u procesu realizacije, znanstvena zajednica, koja je od 1990-ih gorljivo zastupala taj model (Imrie 1996a, 1996b, 1999; Parr i Butler 1999; Gleeson 1999a, 1999b; Valentine, 1999), danas već upozorava na neke njegove nedostatke pitajući se zapostavlja li socijalni model realnost tijela s oštećenjima (fizičkim ili mentalnim) kada hendikepiranost tretira kao nešto društveno konstruirano, te premješta naglasak na društvenu odgovornost? Unutar toga novog diskursa socijalni model invaliditeta kritizira se zbog zapostavljanja tijela kao takvoga, njegove materijalnosti i njegovih obilježja. Predlaže se novi model – “utjelovljeni koncept invaliditeta” (Hall 2000; Chouinard, Hall i Wilton 2010) – koji podrazumijeva jednaku važnost i biološke realnosti tijela osobe s invaliditetom i socijalnoga konteksta. Takav pristup nadilazi dihotomičnost kako medicinskoga tako i socijalnoga modela invaliditeta, unutar kojih se invaliditet razumije ili u kontekstu biologije ili u kontekstu društva. Utjelovljeni koncept invaliditeta preispituje tu dihotomiju i razumije “tijelo kao društveno, a društvene procese kao dio tijela, ili kao utjelovljene” (Hall 2000: 26), te inzistira na istraživanju materijalnoga tijela s njegovom fizičkom prezentacijom, teksturom, mirisima, načinom kretanja, tijela kako se ono doživljava i proživljava.

Istraživački podaci prezentirani u ovome radu svjedoče u prilog takvom poimanju invaliditeta, jer analiza iskustava slijepih prilikom kretanja u javnim prostorima Zagreba upućuje na uzajamnu povezanost tjelesnoga i društvenoga.

METODOLOGIJA RADA

Rad se temelji na istraživanju provedenom u Zagrebu tijekom 2016. i 2017. godine. Istraživanje je uključivalo polustrukturirane intervju sa slijepim i slabovidnim osobama (devet žena i dvanaest muškaraca svih dobnih skupina odrasle populacije) koje su odabrane dijelom na osnovi metode snježne grude, a dijelom preko Udruge slijepih Zagreb. Prosječno trajanje intervju bilo je devedeset minuta. Postavljena pitanja odnosila su

se na znanje o prostoru Zagreba, na svakodnevne prostorne prakse i uzorke prostorne mobilnosti u javnome prostoru grada te na načine na koje se prostor doživljava, ocjenjuje i koristi u uvjetima sljepoće i slabovidnosti. Intervjui su transkribirani i kodirani u programu za kvalitativnu obradu podataka NVIVO. Istraživanje je bilo usmjereno na dva problema. Kao prvo, nastojala sam razumjeti na koji način slijepi i slabovidni konceptualiziraju prostor i kakve mentalne reprezentacije grada stvaraju pomoću taktilnih, zvučnih i olfaktornih informacija. Zaključci o tome objavljeni su ranije (Šakaja 2018). Drugi fokus istraživanja bio je na odnosu između mobilnosti slijepih u prostoru grada i (društvenoga) okoliša unutar kojega se ta mobilnost odvija. Upravo se taj segment istraživanja prezentira u ovome radu.

Zbog činjenice da su među intervjuiranima prevladavale osobe s visokim stupnjem oštećenosti vida (dvanaest kazivača imalo je ostatak vida manji od 0,01, a nitko više od 0,03 na boljem oku), u daljnjem ću se tekstu jednostavnosti radi uvjetno koristiti samo izrazom *slijepi*.

KRETANJE U GRADU I PROSTORNO-VREMENSKE PRAKSE SLIJEPIH

Jedno od važnih obilježja interakcije slijepih osoba s okolišem su specifični prostorno-vremenski ritmovi. Oni, naravno, variraju te ovise o obliku i opsegu oštećenja, osobnim karakteristikama i društvenim odnosima, o izgrađenom okolišu i raspoloživosti i stupnju korištenja pomoćnih tehnologija. Ipak, kako ću pokazati u ovome poglavlju na primjeru slijepih, vrsta oštećenja tijela uvelike određuje način kretanja osobe s invaliditetom i utječe na opseg prostora koji ona može savladati te na vrijeme potrebno za aktivnosti, pa tako i na raspoloživ budžet vremena općenito.

Reginald Golledge (1991) pokazao je da slijepi u odnosu na videće za dolazak od točke A do točke B koriste otprilike trostruko više orijentira. Za razliku od videćih osoba, koje se mogu koristiti udaljenim i dobro uočljivim orijentirima, orijentiri slijepih moraju biti blizu – u dohvat ruku, bijeloga štapa, sluha, njuha. Tokom zagrebačkih intervjuja kazivači su bili zamoljeni da zamišljenoj slijepoj osobi opišu put od središnjega trga do njihove kuće. Opisi puta bili su vrlo opsežni jer su sadržavali mnoštvo detalja. Kao orijentiri spomenuti su: stubište i broj stuba, rub pločnika, rubnjak staze, rub travnjaka, prijelaz na šljunčano tlo, nagib pločnika (spust ili uspon), stupići na pločniku, udubljenje na pločniku, udubljenje kolnika, promjena u visini kolnika, kosina prema vratima trgovine, ulični prijelaz, tramvajske tračnice, stupanj kuta pod kojim se siječe ulica, haustor, klupe uz stazu, ograda, živica, zidana ograda, zidić od staze, rasvjetni stup, stup semafora, rešetka na vratima, uvučena vrata, rampa, kanta za smeće, zvuk prometa, zvukovi s igrališta, zvuk zvučnoga semafora, zvuk i strujanje ventilacije, strujanje zraka uz prolaz, cirkulacija zraka u prolazu, miris ćevapa iz pečenjarnice i sl.

Kao što vidimo, prostor je iz perspektive slijepih saturiran mnoštvom elemenata koji tokom kretanja moraju biti zabilježeni. Detalji ruta trebaju se pamtit i unaprijed rekonstruirati prilikom kretanja. “Ja sam uvijek negdje ispred” – opisuje svoje iskustvo kretanja u prostoru D. G.

Istodobno, usredotočenost prilikom kretanja mora biti usmjerena i na detektiranje neočekivanih prepreka koje narušavaju poznati prostorni red. Od izvučene ladice ili stolca na krivome mjestu u prostoru kuće do nepropisno parkiranih automobila ili građevinskih skela i radova na cesti, od tramvajske postaje premještene na novo mjesto do motora ili bicikla ostavljenih na pločniku – sve to narušava poznati prostorni poredak i čini prepreku u snalaženju i kretanju kroz prostor.

Uza sve to slijepa osoba treba upravljati štapom i primati slušnu informaciju o okolišu. Zato kretanje slijepih u gradu, a pogotovo na novim rutama, zahtijeva poseban mentalni napor, stanje stalne koncentracije. Ne začuđuje stoga da se slijepi najčešće kreću dobro poznatim rutama. Gubitak koncentracije nosi sa sobom dezorijentaciju u prostoru i izaziva, ovisno o osobi, raster osjećaja – od nelagode do straha i panike. Svoje stanje prilikom kretanja u gradu Ž. B. slikovito je definirao kao “koncentracijski trans”.

Parkirani auti, bicikli... svašta, svašta, svašta. Imate hrpu stvari koje vas stalno drže napetim. Ne smijete si dozvoliti ni jednu sekundu, minutu opuštanja. Nemate mozak na paši, što bi se reklo. Kretanje iziskuje baš jedan mentalni napor – koncentraciju da se primi informacija od zvuka i od štapa... Ja sam ko u nekom transu. Ono, ajmo ga nazvat “koncentracijski trans”. Nemam vremena, ne smijem si dozvoliti da mi misli odlutaju. (Ž. B.)

Karakter kretanja slijepih određuje i temporalnu dimenziju kretanja. Zbog obilja informacija kojima se moraju koristiti i prepreka s kojima se suočavaju brzina kretanja slijepih je nužno sporija od brzine kretanja osoba s vidom.

Prostorno-vremenske prakse slijepih možemo interpretirati u okviru vremensko-prostornog koncepta Torstena Hägerstranda (1970). Vremensko-prostorni model istražuje čimbenike koji limitiraju opseg prostora koji pojedinac može savladati i budžet vremena kojim pojedinac može raspolagati. Kao jedno od najvažnijih ograničenja koja određuju mobilnost i aktivnost pojedinca Hägerstrand izdvaja ograničenje mogućnosti (*capability constrains*) određeno biološkom konstrukcijom tijela i alatima kojima pojedinac raspolaže. Tu postavku Hägerstrandova modela potvrđuju iskustva nekih od kazivača u našem istraživanju. Sporije vremenske ritmove isticali mnogi intervjuirani. A. Š., koji je izgubio vid prije osam godina, kaže:

Šta god si prije radio, ajdemo reći deset minuta, sad radiš najmanje dvadeset. Isto, potpuno isto.

Iz intervjua možemo zaključiti da slijepi prilikom kretanja gradom usporava nekoliko čimbenika. Kao prvo, pronalaženje puta slijepih u gradskom prostoru uključuje prepoznavanje brojnih orijentira u dometu tijela, što zahtijeva stalnu koncentraciju te usporava ritam:

Vaše kretanje mora bit sporije, morate bit koncentriraniji, više pazit, što znači automatski da ste sporiji, da se brže umarate. (F. S.)

Kao drugo, u slučaju dezorijentacije pronalazak orijentira i povratak na rutu obično zahtijeva puno vremena:

Zadnji put sam se snašao tako što sam sjeo u drugi tramvaj, otišao sam prema mjestu koje znam i onda sam ponovno presjeo i vratio se natrag. (H. K.)

Kad ne znam šta bih, ili mi treba dosta vremena da se snađem, stanem sa strane i uzmem mobitel u ruke, kao pravim se da sam sad baš htjela tu stati i onda osmotrim prostor i onda u principu shvatim gdje bih otprilike trebala ići. Po prometu, po zvukovima automobila, po tramvajima, ili po, ne znam, drugim ljudima gdje idu, i tako. (I. Š.)

Treće, raspored orijentira ne mora biti linearan, pa stoga putanja može imati vrlo složen oblik:

Nastavim tim putem... sve dok ne udarim onaj stupić koji ograničava parkiranje. Kad udarim u njega, vraćam se dvanaest koraka natrag, dok s lijeve strane, u travi, mi je jedan stup javne rasvjete... Okrenem se, tu napipam taj stup javne rasvjete. Sad se njemu okrenem leđima, opet četiri koraka i lupim u sljedeći stupić, jer mi je tu pješački prijelaz. Prijeđem ga i onda opet, opet uz travu tap, tap do svojeg ulaza. (Ž. B.)

U određenim okolnostima povećava se vremenski raspon između zamisli i njene realizacije. Na primjer, samostalni izlazak iz svakodnevnih dobro poznatih ruta zahtijeva vrlo dobru pripremu, prikupljanje informacija, planiranje unaprijed, pa tako i vrijeme.

Evo, da trebam nešto hitno obaviti, a ne mogu pitati roditelje na primjer, onda, šta, onda uzmem iPad, pa vidim na iPadu, ali opet, nije to to. Opet ne znam da li moram ići lijevo, desno. Onda niš, onda kreni, ono, dva sata ranije. Možda nije baš dva sata, ali najmanje pola sata više si uzmem vremena da bih našao to što trebam. (P. K.)

Neke situacije, na primjer prelazak raskrižja bez zvučnoga semafora, odlazak u banku, upravnu ustanovu, na mnogoljudna mjesta (na koncerte, u trgovačke ili bolničke centre), zahtijevaju pomoć videćih osoba, što implicira nekad čekanje, nekad procese dogovaranja, i u pravilu također produžuje proces ispunjavanja cilja.

Iako se ne radi o kretanju u prostoru, navest ću ovdje i iskustva vezana za rad sa zvučnim knjigama i računalom s optičkim skenerom i sintesajzerom zvuka. Američki geograf i sveučilišni profesor Reginlad Golledge, koji je izgubio vid u zrelim godinama, pisao je da se čitanje nekog materijala drastično razlikuje od preslušavanja toga istog materijala. Ne može se odrediti tempo, ne mogu se preskočiti ili obilježiti dijelovi, ne možeš prepoznati na stranici ključne riječi jednim pogledom. Problem su tablice, dijagrami, slike. A najproblematičniji je čimbenik vremena. Slušanje knjige traži znatno više vremena. "Količina materijala koju može pokriti osoba s oštećenjem vida ili slijepa osoba tokom određenoga perioda, recimo godine, čini vjerojatno samo 15 – 20% od materijala koji može pokriti osoba koja se služi vidom, a čak i to zahtijeva danonoćni rad sedam dana u tjednu" (Golledge 1997: 398).

Slična su i iskustva M. Ko. koja o svojem studiranju na ekonomskome fakultetu kaže:

Zvuk je sad postao način na koji učim. Ali ja sam dosta bila vizualan tip i primjećujem tu razliku. Učenje preko zvuka je kudikamo sporiji način učenja, teži način učenja. Sve što sam, recimo, od tih formula znala pamtit i vidom [prije gubitka vida], ja bih to puno brže naučila i puno brže zapamtila nego... Teško je slušati taj program satima jer je to dosta

sintetiziran zvuk. Ono što će moj kolega napraviti jednim klikom miša, meni za to možda će trebati da tastaturom napravim petnaest, dvadeset koraka. Puno vremena oduzima dok mi kompjuter pročita. Moj kolega će dvaput kliknut mišem, a meni će trebati dosta dok mi kompjuter sve te simbole iščita... (M. Ko.)

Kao što vidimo i iz ovoga iskaza, odsutnost vida određuje prostorno-vremenski model mobilnosti slijepe osobe i sporiji ritam u nizu njenih aktivnosti. Ovdje se možemo samo složiti s izjavom Hansen i Philoa da poteškoće osoba s invaliditetom u svladavanju realija vremena, prostora i brzine traže više javne pažnje nego što obično dobivaju (Hansen i Philo 2006: 497). Poučak iz Hägerstrandova vremensko-prostornoga koncepta o tome da su prostor i vrijeme ograničeni resursi, a jedan od čimbenika prostorno-vremenskoga ritma osobe jest njen tjelesni sklop, važan je za senzibiliziranje društva da razumije različitost prostorno-vremenske realnosti invaliditeta, a isto tako za oslobađanje ljudi s invaliditetom od nametnutoga pritiska da trebaju imati "normalne" prostorno-vremenske modele mobilnosti i aktivnosti.

STEREOTIPI O SLIJEPIMA

Jedan od važnih čimbenika prisutnosti/odsutnosti u javnome prostoru slijepih osoba jesu negativni stereotipi. Jenny Morris, koja je i sama osoba s invaliditetom, svjedoči: "To što nas ograničava na bivanje u našim domovima i s osobama koje poznajemo nisu samo naša fizička ograničenja. To je znanje da će svaki izlazak u javnost biti ispunjen stepenicama, snishodljivošću, sažaljenjem i odbojnošću" (Morris 1991: 25).

Iz intervjua provedenih tokom našega istraživanja vidi se da negativan javni imaginarij u odnosu na slijepe postoji i u Zagrebu te da utječe na diskriminatorne odnose i prakse.

Evo nekih fragmenata iz intervjua:

M. K., koja smatra da je Zagreb grad u kojem osobe s invaliditetom, pa tako i slijepe osobe kvalitetno žive, ipak naglašava da se

puno napravilo na uklanjanju fizičkih barijera [za osobe s invaliditetom], a puno manje na uklanjanju ovih pravih barijera u glavama.

A. Š., koji je izgubio vid zbog prometne nesreće, konstatira:

puno, jako puno ljudi koji vide imaju jako, jako velike predrasude prema osobama koje ne vide. Oni su uglavnom osobe koje ne vide stavili u osobe drugog reda. Manje sposobne ili manje vrijedne. (A. Š.)

M. T. također misli da se slijepe u Zagrebu svrstava u osobe "drugog reda", pa iznoseći svoja iskustva s putovanja u Norvešku kaže:

tamo je sve nekako puno mirnije, smirenije... Bez obzira što su oni tako umjereni, vrlo su susretljivi i, dapače, imaš osjećaj da, ne znam, u Norveškoj se ne osjeća ta razlika da

sam..., mene kao invalida... Naprosto odnos ljudi prema invalidima je sasvim drukčiji. Kod nas je to još uvijek... Oni su me dosta fascinirali, zbilja. Dobro, ja sam onda bila i čisto mlada cura, ali, ono, nije bio problem da te neki dečko koji normalno vidi, da te pozove na ples.

Vujačić (2006) i Stanimirović (2016) su pisali da zbog neinformiranosti o sljepoći oni koji vide često izbjegavaju ulazak u neki socijalni odnos sa slijepom osobom, imaju iracionalne strahove od slijepih, gledaju na njihove teškoće kao na nešto nepoznato i opasno. Na to upućuje i sljedeći odlomak iz našega zagrebačkog intervjua:

A bilo je i slučajeva da se neki boje, jer se boje naše reakcije, znači, imao sam i to prilike čuti... Boje se naše reakcije – kako ćemo mi reagirati ako oni nas pitaju za pomoć... Pa ne znam, onda sam imao prilike doživjet da neka osoba ne želi pomoći jer joj je neugodno. Iz kojeg razloga neugodno, ne znam, ali uglavnom – neugodno. (H. K.)

Na osnovi intervjua provedenih u Zagrebu možemo izdvojiti više problema povezanih s percepcijom slijepih kod dominantne populacije. Tako, primjerice, možemo iščitati da slijepi osjećaju kako ih dominantna populacija homogenizira i poistovjećuje s invaliditetom. Stoga se u razgovornom jeziku uobičajena riječ slijepac ne prihvaća, jer ona, kao imenica, signalizira osobu u cjelini, dok prihvatljivi oblici s pridjevom slijepi/slijepa/slijepa ukazuju samo na jedno obilježje osobe, čiji se identitet ne svodi samo na to tjelesno obilježje/oštećenje. Problem poistovjećivanja osoba s njihovom sljepoćom, odnosno svrstavanja u grupu koja se percipira kao homogena, u znanstvenoj se literaturi propituje u okviru doktrine validnosti (engl. *ableism*) koja tjelesnu sposobnost prihvaća kao normu, marginalizirajući pritom sve one koji se u tu normu ne uklapaju. Svi oni koji se ne uklapaju u standard “normalnosti” pritom se konstruiraju/shvaćaju kao “ne-validni”, odnosno “in-validi”, kao Drugi (Imrie 1996b). Unutar takvog koncepta “invaliditet i osoba vide se kao sinonimi” (Imrie 1999: 33). Dakle, osoba s invaliditetom poistovjećuje se s njezinim invaliditetom, dok njene druge karakteristike odlaze u drugi plan. Osobe s istom vrstom invaliditeta se homogenizira, pripisuje im se isti identitet, i svrstava ih se u Druge. Stoga su neki od intervjuiranih imali potrebu istaknuti:

I, zapravo, nekako počinjem prihvaćati sve više da se mi, nažalost, moramo ljudima dokazivati u mnogim stvarima. Da im zapravo pokažemo da smo isti, da smo jednako sposobni za sve, samo što ne vidimo. (H. K.)

A. K. je opisao samo neka od vlastitih iskustava javne reprodukcije “drugosti”:

Stanemo [u tramvaju] naprijed, pa pričamo. Zavućemo se tamo u čošak, od vozača tamo lijevo. I sad netko veli: “Hoćete sjesti?”, a čujem žena veli: “Ne, oni vam neće sjediti.” Znači neće reći “slijepi” nego “oni”... Ili vele: “Imam ja tako jednog prijatelja, imam takvoga kao vi”, neće reći “slijepoga”, nego “imam takvoga kao vi”.

“Drugost” slijepih ponekad se konstituira tako da im se pripisuju neke “neobične” karakteristike. Obično je to vjerovanje da slijepi čuju bolje od ostalih. S takvim stereotipima se slijepi u Zagrebu, sudeći po intervjuiima, često susreću:

Kada počneš gubiti vid više se koristiš ostalim osjetilima. To je jako velika zabluda kada ljudi koji vide vele, aha, ono, slijepe osobe bolje čuju, imaju bolji opip, bolji miris. U principu to nije točno, samo počinju osvještavati ostala osjetila i upotrebljavati ih više. (K. Š.)

Ima jedan stereotip da su slijepi, ne znam, bolji glazbenici, da bolje pamte, ali to nije točno. Slijepi su isto ko i svi drugi. Ima i onih koji dobro pamte, a ima i onih koji ne pamte. Ima onih koji bolje se snađu ili ne, ili koji su dobri glazbenici, a ima onih koji nemaju sluha, naravno. Tako da, to su stereotipi koje ne prihvaćam. (A. K.)

U svojem su istraživanju provedenom u Readingu i Leadsu Butler i Bowlby (1997) pokazali da se slijepi tokom društvene interakcije redovito suočavaju s negativnim odnosom ili samo naizgled pozitivnim odnosom – u obliku sažalijevanja i zabrinutosti zbog toga što se njihove sposobnosti podcjenjuju. Pritom Butler i Bowlby (1997: 423) tvrde da nepovjerenje prema sposobnostima slijepih proizlazi iz činjenice da videće osobe često ne primjećuju i ne osvješčuju koliko informacija dobivaju (ili mogu dobiti) od drugih osjetila. S obzirom na to da žive u svijetu u kojem su simbolizam i oblici komunikacije izrazito vizualni, videći ljudi ne mogu zamisliti da može biti ostvariv ili prihvatljiv samostalan život bez vida.

Na iste predrasude i prakse ukazuje i zagrebačko istraživanje. Kazivači su redovito spominjali da videće osobe, pogotovo one koje ih slabije poznaju, podcjenjuju njihove sposobnosti da samostalno obavljaju svakodnevne rutinske stvari, naglašavajući pritom neumjesnost pitanja: “A tko te oblači?”, “Tko te ujutro brije?”, “Tko ti kuha?”.

Mislim, ono, podigla sam troje djece, i sad da li ja mogu kuhati? Stvarno požizim na to pitanje. Ma mislim, pa tko bi mi kuhao? (E. S.)

Ljudi misle da mi zapravo ne možemo skoro ništa... Onda budu ta sažalijevanja i ne znam šta. (H. K.)

Nedovoljna informiranost o sposobnosti slijepih da bez pomoći obavljaju nužne svakodnevne stvari ima negativne posljedice ne samo na razini imaginacije nego i na razini stvarnosti. M. T. je, na primjer, upozorila da slijepa osoba, kao podstanar, vrlo teško u Zagrebu može unajmiti stan “jer se ljudi boje da ako uzmu slijepu osobu da će morati mu sve živo pomagati, da će ga morati maltene oblačiti”.

Sudeći prema iskustvima slijepih, videće osobe nesposobnost slijepih da vide ponekad proširuju u opću nesposobnost.

M. K. opisuje sljedeću scenu kod javnoga bilježnika, kod kojega je bila radi ovjere potpisa za punomoć:

Bilježnik je izašao iz te svoje kancelarije i veli: “Gospođo, jeste vi razumjeli sve što trebate, šta piše u toj vašoj punomoći?”. “Da”, velim, “jesam”. A on veli: “No, hvala Bogu, vi ste normalni i vi ste razumjeli!”

S problemom apriornoga nepovjerenja u njihove sposobnosti da obavljaju zahtjevnije zadaće tokom studija ili na poslu, odnosno prilikom zapošljavanja, susrela se većina ispitanika.

Na fakultetu sam se često susretala s pitanjem – pa dobro kak vi uopće učite? I shvatite po ponašanju nekoga, po njegovom držanju, da on jednostavno misli da vi niste dorasli tom zadatku. (M. Ko.)

Automatski te pitaju: “Kako ti možeš išta na računalu? Kako, kad ne vidiš?” A zapravo, što god se tiče računala, telefonije – u pogledu toga možeš sve potpuno kao i videći. Sve, samo ne slike. Što god se tiče informatike, a nisu slike, možeš sve najnormalnije. (A. Š.)

Neinformiranost i nerazumijevanje radnih kapaciteta slijepih prilikom zapošljavanja vidljivo su i iz sugestija koje nekada dobivaju, primjerice da umjesto posla potraže invalidsku mirovinu, odnosno da pronađu “primjerenije” mjesto i sl. Jedan od najgrubljih oblika podcjenjivanja opisao je A. K.:

Kada se naši ljudi natječu [za posao], onda su poslodavci skeptični, naročito sad, ovi privatni. Ja sam se nekada jako puno bavio zapošljavanjem. Kad sam bio predsjednik [lokalne] udruge, onda smo mi išli po tim poduzećima, po općinama zapošljavali ljude. I onda, jedan je rekao: “Znate šta, ja bih svakom slijepom kupio harmoniku, neka on svira tako pred crkvom, negdje na raskršću, i tako bih ja riješio taj problem slijepih.”

Kao što vidimo iz ovih odlomaka, predrasude koje prerađuju tjelesno obilježje u negativnu kognitivnu shemu materijaliziraju se u konkretnim preprekama za osobe s invaliditetom. Stereotipi, predrasude i neinformiranost transponiraju se za slijepu u realne poteškoće – u pronalasku posla, stana, životnoga partnera. Iskustvo naših kazivača slaže sa Tomom Shakespeareom (1994: 289), koji kaže: “Invaliditet je kompleksan proces koji uključuje niz kauzalnih komponenti. Unutar toga je uloga kulture i značenja presudna, autonomna i neizbježiva.”

Osporavanje predrasuda i stereotipa nesumnjivo je jedna od težih zadaća ugrađenih u društvene politike koje se temelje na socijalnome modelu invaliditeta. Jer stereotipi o slijepima fenomen su dugoga trajanja, a povezani su s višestoljetnom tendencijom pretvaranja fenomena sljepoće u simbol, metaforu, alegoriju. Iako simbol sljepopoga muškarca, kao putujućega pjesnika, barda, trubadura, kojem su očito pridonijele i skulpture sljepopoga Homera (Chwevalier i Gheerbrant 1987: 605), romantizira sljepoću, on je samo izuzetak od osnovnoga pravila prema kojem se sljepoća svodi na negativne kategorije. Cesare Ripa je 1645. godine objavio u Veneciji priručnik *Ikonologija ili moralni amblemi* u kojem je prezentirao ikone odnosno slike-alegorije kojima su u raznim kulturama i vremenima (od Egipćana, Grka i Rimljana do njegovih suvremenika) reprezentirani različiti pojmovi. Među takvim reprezentacijama, za koje su urednici engleskoga londonskog izdanja Ripine knjige (1709) pisali da “utjelovljuju naše misli te ih tako čine vidljivima”, jesu i slijepe osobe. Obje su žene. Jedna je od njih alegorija pojma neznanje (*ignoranza*), a prikazuje slijepu ženu koja bosa ide po pustome polju punom bodlji i trnja (1645). Fizička sljepoća, odnosno tjelesno obilježje, u toj se slici pretvara u metaforu te, prema Ripi, simbolizira “sljepoću uma” i “pustoš neznanja” (Ripa 1645). Druga slika u različitim izdanjima Ripine knjige (1645 i 1709) reprezentira pojmove neznanje (*ignoranza*) i idolopoklonstvo (*idolatria*). Ta

slika prikazuje slijepu ženu koja na koljenima pruža kadilo prema brončanom biku jer “ne percipira jasno kome bi se trebala klanjati i koga štovati” (Ripa 1709: 39). Prikazom tjelesne sljepoće osobe koja se “klanja stvorovima dok bi trebala štovati samo Stvoritelja” (isto) Ripa ponovno reprezentira duhovnu sljepoću.

Slika slijepoga čvrsto je ukorijenjena u kršćanskoj mitologiji kao alegorija neznanja, zasljepljenje svijesti, duhovnog siromaštva. U evanđelju se sljepoća poistovjećuje s neznanjem farizeja: “A ako slijepac slijepca vodi, obojica će u jamu pasti” (Matej, 15: 14), nakon čega se ta metafora dalje reproducira u ikonografiji europske umjetnosti. Među najpoznatijim umjetničkim djelima jest *Parabola o slijepcima*, na kojoj Pieter Bruegel preko slike slijepih što vode jedan drugoga “prikazuje, s okrutnošću kojoj nema ravne u njegovim ostalim djelima, kako je čovjek bespomoćan i izložen pogibelji ako, dok posjeduje tijelo, nije u stanju svoju glavu koristiti na pravi način” (Hagen i Hagen 2007: 75–78). Sličan ikonografski status ima u kršćanstvu i slika osobe s povezom na očima. Na primjer, figura žene s povezom na očima na južnom portalu katedrale u Strasbourgu simbolizira sinagogu i duhovnu sljepoću židovstva koje nije sposobno da uvidi istinu Kristova učenja.

I u ikonografiji budizma fizička se sljepoća poistovjećuje s duhovnom sljepoćom. Unutar dijagrama koji simbolizira beskonačni ciklus postojanja i patnje, poznatoga kao Kotač života (*Bhavachakra*), neznanje i nesposobnost spoznavanja istine (*avidyā*) prikazuju se slikom slijepe osobe.

Osim slikovnih reprezentacija, negativna stereotipizacija sljepoće neprestano se reproducira i u jeziku. U engleskome jeziku, kao što vidimo iz *Oxfordskog rječnika* (*Oxford Advanced Learner's Dictionary* 2015), slijep je ne samo onaj tko ne vidi nego i onaj tko ne primjećuje ili ne razumije, i onaj tko je nerazuman ili neuračunljiv. U hrvatskome *Rječniku sinonima* svi sinonimi riječi *slijep* jesu negativni: “neupućen”, “nepismen”, “glup”, “nekontroliran”, “nepromišljen”, “nerazuman”, “nerazborit” itd. (Šarić i Wittschen 2010: 433).

Reproduciranjem tih i takvih reprezentacija fizičko se oštećenje uključuje u društveni imaginarij u obliku negativnih stereotipa. Sudjeluju u tome i suvremeni mediji. Barnes (1992: 19) nakon pomne analize tretiranja invaliditeta u medijima zaključuje da se u knjigama, filmovima, televiziji i tisku reproduciraju stereotipi koji medikaliziraju, patroniziraju, kriminaliziraju i dehumaniziraju osobe s invaliditetom. Osobe s invaliditetom pojavljuju se u medijskim reprezentacijama kao jadne i vrijedne sažaljenja, kao teret, kao objekti podsmijeha, kao nesposobne da potpuno sudjeluju u životu zajednice i sl. Pritom takve slike čine temelj za odnos prema osobama s invaliditetom, za pretpostavke o njima i očekivanja od njih. Stereotipi koji se reproduciraju u medijima, prema Barnesu, fundamentalni su za diskriminaciju s kojom se osobe s invaliditetom svakodnevno suočavaju i za njihovo isključivanje iz uobičajenog života zajednice.

Kulturne reprezentacije osoba s invaliditetom (najčešće kao bizarnih, bespomoćnih ili heroičnih bogalja (Gleeson 1999b: 135), odnosno pasivnih i bespomoćnih objekata sažaljenja i pomoći (Shakespeare 1994: 288)) potkopavaju samopoštovanje osoba s invalidi-

tetom i dalje povećavaju predrasude prema njihovoj tjelesnoj “nenormalnosti”. Invaliditet se koristi kao metafora, pretvara se u kôd, a time se negativne konotacije sadržane u tome kodu “cementiraju za osobe s invaliditetom” (Shakespeare 1994: 287). Posljedice toga za osobe s invaliditetom vide se u različitim sferama njihova života. Među ostalim, kako je pokazao Imrie (1996b: 30), osobe s invaliditetom u zapadnim su društvima materijalno najsiromašnije jer su diskriminirane od strane poslodavaca upravo zbog percipirane tjelesne nesposobnosti.

Jedno od postignuća socijalnoga modela invaliditeta svakako je prepoznavanje toga problema u javnosti i njegova ugradnja u službene dokumente. U Konvenciji o pravima osoba s invaliditetom jasno je istaknuta nužnost “borbe protiv stereotipa, predrasuda i štetnih postupaka prema osobama s invaliditetom” (NN 6/2007, st. 1, čl. 8). Problem utjecaja negativnih stereotipa na svakodnevni život ljudi s tjelesnim oštećenjima prepoznaje i hrvatska Nacionalna strategija za izjednačavanje mogućnosti za osobe s invaliditetom od 2017. do 2020. godine (kao uostalom i prethodna strategija), pa se država obvezuje “podizati razinu svijesti javnosti o pravima osoba s invaliditetom nizom različitih aktivnosti koje pridonose općoj toleranciji za raznolikosti u društvu i suzbijanju stereotipa i diskriminacije osoba s invaliditetom” (NN 42/2017).

U Hrvatskoj nema istraživanja koja bi pokazala koliko su učinkovite te javne mjere. Na potencijal mjera za suzbijanje predrasuda upućuje istraživanje provedeno u Srbiji, u Beogradu. Ondje je vidljivo da je u posljednjim trima desetljećima socijalna distanca većinske populacije prema slijepim osobama znatno smanjena, što autori objašnjavaju boljom informiranošću o slijepima i o potrebnjoj podršci (Stanimirović, Veselinović i Dimoski 2018).

SVAKODNEVNI ŽIVOT SLIJEPIH

Dok se rezultati i učinci javnih politika još analiziraju, sami slijepi bore se na svoj način s limitima koje im postavlja društveni imaginarij. Jedna od riječi koje su se redovito pojavljivale u intervjuima jest riječ “dokazivanje”.

To je vječito nekakvo dokazivanje, više-manje. Nije nikad dovoljno tog našeg dokazivanja, znate... Kad dođeš negdje, moraš se dokazati, i to je uvijek ispočetka. (E. S.)

Kao i populacija videćih, populacija slijepih u Zagrebu vrlo je heterogena. Tu je činjenicu komentiralo više intervjuiranih:

Različiti smo u svemu... Jedino što nam je ta sljepoća zajednička. (E. S.)

Ima slijepih koji se dobro snalaze, ima i ovih koji se jako teško kreću i ne izlaze puno. Neki su vrlo hrabri pa idu svukud, drugi opet ne tako. (A. K.)

D. T. je heterogenost slijepa populacije Zagrepčana opisao prisjećajući se raskopanoga središnjeg trga u vrijeme pripreme Univerzijade (1986. – 1987.):

Bilo je slijepih koji su se i po takvome trgu sa štapom kretali, išli u dućane. Ali bilo je osoba koje su bile tako... izolirane, tako zatvorene da se one nikad nisu usudile kretati bijelim štapom ni po najidealnijem trgu, nego samo uz prатnju.

Takva heterogenost dobro se vidjela i u našem uzorku. Među ispitanicima su bile osobe koje se samostalno kreću isključivo u dobro poznatim unutrašnjim prostorima (dom, fakultet), zatim osobe koje u kretanju gradom koriste isključivo mali broj dobro poznatih ruta, ali i osobe koje se slobodno kreću po gradu, uz prethodnu pripremu. Opseg vještina, aktivnosti i profesija slijepih također se pokazao vrlo heterogenim. Među njima su bili studenti odnosno studentice filologije, ekonomije, psihologije i rehabilitacije, radno aktivni profesor glazbe (točnije, gitare), profesor povijesti (koautor školskoga udžbenika), službenici, telefonist, pružatelj tehničke podrške i informatičke edukacije za slijepce, koautor taktalnoga atlasa, vrsni i nagrađivani prevoditelj, pjesnik i esejist. Umirovljeni kazivači/kazivačice bili su ovih zanimanja: asistentica defektologa, telefonistica, daktilografkinja, politički djelatnik (ujedno novinar, urednik i nakladnik).

Rekreacijske i kulturne aktivnosti, što su ih kazivači naveli kao redovite, uključuju bavljenje šahom, planinarenje uz videće osobe (jedan je od intervjuiranih bio čak na vrhu Dinare), zvučni pikado, elektronički zvučni *goalball*, jogu, plivanje u bazenu, šetnju po savskome nasipu, vožnju s videćom osobom na tandem biciklu, pjevanje u zboru. Neki od intervjuiranih povremeno odlaze na koncerte (osobito mladi) i u kazališta.

Aktivan život koji su opisali neki od ispitanika možemo sažeti sljedećim citatima:

Dakle, osim profesor i mentor, i šahovsku školu vodim, i igram šah, i planinarim, i tata sam, i suprug sam, i sin sam. (Ž. B.)

Znam meni nekad kolegice reć – pa ti imaš burniji život nego mi. Zašto? Zato što ja nakon posla odem u udrugu di se bavimo elektronskim govornim pikadom. Kad nije bilo pikada... bavio sam se jednim posebnim sportom za slijepce koji se zvao *goalball*. Ako odem u grad, ono, budući da sam živim; ono, što si ne obavim sam, to mi neće baš netko drugi obaviti... Rijetko dolazim doma prije 10, pola 11. Onda vrlo često, kad imam prilike, dođem u Podravinu u Đurđevac; imam tandem dupli bicikl i vozim se s nećakom... prođemo po 10-ak, 15-ak, 20-ak kilometara... Tako da bih se na tom planu moglo uspoređivati svakako sa ljudima koji su aktivniji u svojem životu. (I. K.)

U vlastitoj se kući, kako se moglo zaključiti, većina kazivača dobro snalazi, osobito ako žive sami, odnosno ako ih u tome ne onemogućava rodbina ili roditelji previše zaštitničkim odnosom. Tendencija koja se općenito može zapaziti kod slijepih, da konceptualiziraju prostor prostornim kodiranjem objekata (tj. povezivanjem objekata s njihovim mjestom u prostoru), do izražaja osobito dolazi u njihovu stanu ili kući, tj. u prostoru koji organiziraju sami.

U svojoj kući znam točno gdje mi šta stoji. Obično sve sebi vraćam na svoje mjesto i ne volim da mi to remete, moj red. A i imam različite posude, nemam iste. Da, za sol, za šećer drugačiju, za brašno. (E. S.)

Raspored je vrlo važan, zapravo i prostor, a i same stvari u prostoru. Vi onda pamтите – to je tu, to je tako i tako, i onda ako vam to netko pomakne; onda može biti dosta izgubljenog vremena dok se stvari riješe. (I. K.)

Svaka stvar ima svoje mjesto... Evo, meni se, recimo, dogodilo, kako sam radila tu u Savezu slijepih, pa onda kad nisu imali koga snimati, onda bi uzeli mene. I jedanput su me snimali u kući, ono, u stilu kako se slijepa žena snalazi u kuhinji. I sad, kako znam za svaku kutiju sa, ne znam, šećerom, kavom, ovim, onim, ja ju automatski uhvatim. A režiser je htio da pipam, pa sam rekla, gledajte, onda me morate odvesti u nečiji drugi stan. (M. T.)

Prostorno kodiranje znatno pomaže slijepima i u kretanju u vanjskome prostoru. U takvom mentalnom organiziranju prostora pomaže i vještina šahovske igre. Ž. B. se, na primjer, koristi tom vještinom u svakodnevnoj praksi:

Dakle, svaka slijepa osoba, bez obzira vidjela prije ili ne, trebala bi sebi stvoriti u glavi sliku onog što vidi dodirom. Recimo, uzet si za primjer šah, gdje se svaki čas nešto miče. Ta dinamika u šahu vas tjera da stvarate iz poteza u potez novu mentalnu mapu, novu sliku tog prostora. (Ž. B.)

Iako odgovarajući podaci o slijepima u Zagrebu ne postoje, tokom intervjua često se spominjalo da veliki broj slijepih živi povučeno i ne izlazi iz kuće. Ipak, naši su intervjui pokazali da, usprkos stereotipima i predrasudama s kojima se slijepi svakodnevno suočavaju, u Zagrebu postoje mogućnosti da slijepi izgrade dinamičan, kvalitetan i ispunjen život te da ostvare karijeru.

Biti slijep nije ni izdaleka tako teško ni tako otuđujuće kao što to ljudi misle. Jer ljudi misle da su najnemogućiji kad ne vide. To, mislim, vidim da to zapravo uopće nije tako. (S. M.)

ZAKLJUČAK

Iskustva slijepih opisana u ovome radu pokazuju da su društveni i tjelesni aspekt uzajamno povezani tokom društvene interakcije koja se odvija u gradu. Predrasude, koje prerađuju tjelesno obilježje (slijepoću) u negativnu kognitivnu generalizaciju (shemu), materijaliziraju se u konkretnim preprekama s kojima se suočavaju slijepi. Gradska struktura, uređenje, infrastruktura, koji su oblikovani primarno za osobe bez tjelesnih oštećenja, utječu na prostorno-vremenske modele kretanja slijepih, što se iskazuje u rutama kojima se kreću i u odgovarajućim tjelesnim obilježjima vremenskih ritmova.

Ovdje iznesena iskustva potvrđuju tezu da tijelo nije pasivna i fiksna “činjenica” na koju se projiciraju društveni odnosi, ali ni ono što se čini kao fizičko iskustvo tijela ne smije se prihvatiti kao “činjenica” koja prethodi tim društvenim odnosima ili ih determinira (Butler i Bowlby 1997: 430). U socijalnom konceptu invaliditeta, koji je u osnovi društvenih politika, takva je ravnoteža društvenoga i tjelesnoga međutim narušena. Možemo se složiti s Butler i Bowlby da su “naglasci koje socijalni model ima zbog političkih razloga, ponekad

rezultirali ignoriranjem realne boli, bolesti, iscrpljenosti i fizičkih ograničenja s kojima se suočavaju mnoge osobe s invaliditetom. A sve je to također dio njihova iskustva” (isto: 418). Javne modele koji uvažavaju sve okolnosti i realnosti tijela s invaliditetom, a pritom osiguravaju pravedan i nediskriminatoran društveni okvir u kojem se sposobnosti osoba s invaliditetom mogu slobodno realizirati, treba, čini se, tek izgraditi.

NAVEDENA LITERATURA I IZVORI

- Barnes, Colin. 1992. “Disabling Imagery and the Media”. <https://disability-studies.leeds.ac.uk/wp-content/uploads/sites/40/library/Barnes-disabling-imagery.pdf> (pristup 2. 7. 2018.).
- Butler, Ruth i Sophia Bowlby. 1997. “Bodies and Spaces. An Exploration of Disabled People’s Experiences of Public Space”. *Environment and Planning D. Society and Space* 15: 411–433.
- Chevalier, Jean i Alain Gheerbrantbrant. 1987. *Riječnik simbola*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske.
- Chouinard, Vera, Edward Hall i Robert Wilton. 2010. “Introduction. Towards Enabling Geographies”. U *Towards Enabling Geographies. “Disabled” Bodies and Minds in Society and Space*. Vera Chouinard, Edward Hall i Robert Wilton, ur. Furnham: Ashgate, 1–21.
- Gleeson, Brendan. 1999a. “Can Technology Overcome the Disabling City?”. U *Mind and Body Spaces. Geographies of Illness, Impairment and Disability*. Ruth Butler i Hester Parr, ur. London: Routledge, 98–118.
- Gleeson, Brendan. 1999b. *Geographies of Disability*. London: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203266182>
- Golledge, Reginald. 1991. “Tactical Strip Maps as Navigation Aids”. *Journal of Visual Impairment & Blindness* 85: 296–301.
- Golledge, Reginald. 1997. “On Reassembling One’s Life. Overcoming Disability in the Academic Environment”. *Environment and Planning D. Society and Space* 15: 391–409. <https://doi.org/10.1068/d150391>
- Hägerstrand, Torsten. 1970. “What about People in Regional Science?”. *Papers of the Regional Science Association* 24: 7–21. <https://doi.org/10.1111/j.1435-5597.1970.tb01464.x>
- Hagen, Rose-Marie i Rainer Hagen. 2007. *Pieter Bruegel stariji oko 1525. – 1569. Seljaci, lude, demoni*. Zagreb: Taschen, Europapress holding.
- Hall, Edward. 2000. “‘Blood, Brain and Bones’. Taking the Body Seriously in Geography of Health and Impairment”. *Area* 32/1: 21–29. <https://doi.org/10.1111/j.1475-4762.2000.tb00111.x>
- Hansen, Nancy i Chris Philo. 2007. “The Normality of Doing Things Differently. Bodies, Spaces and Disability Geography”. *Tijdschrift voor Economische Geografie* 98/4: 493–506.
- Hersh, Marion i Michael Johnson. 2008. “Disability and Assistive Technology Systems”. U *Assistive Technology for Visually Impaired and Blind People*. Marion Hersh i Michael Johnson, ur. London: Springer, 1–50.
- Imrie, Rob. 1996a. “Ableist Geographies, Disablist Spaces. Towards a Reconstruction of Golledge’s ‘Geography and the Disabled’”. *Transactions of the Institute of British Geographers* 21/2: 397–403. <https://doi.org/10.2307/622489>
- Imrie, Rob. 1996b. *Disability and the City. International Perspectives*. London: Paul Chapman Publishing LTD.

- Imrie, Rob. 1999. "The Body, Disability and Le Corbusier's Conception of the Radiant Environment". U *Mind and Body Spaces. Geographies of Illness, Impairment and Disability*. Ruth Butler i Hester Parr, ur. London: Routledge, 25–45.
- Morris, Jenny. 1991. *Pride Against Prejudice*. London: Women's Press.
- Parr, Hester i Ruth Butler. 1999. "New Geographies of Illness, Impairment and Disability". U *Mind and Body Spaces. Geographies of Illness, Impairment and Disability*. Ruth Butler i Hester Parr, ur. London: Routledge, 1–24.
- Ripa, Cesare. 1645. *Iconologia*. Venetia: Preffo Criftoforo Tomafini. Dostupno na: <https://archive.org/details/iconologia00ripa>.
- Ripa, Caesar. 1709. *Iconologia or moral emblems*. London: P. Tempest. Dostupno na: <https://archive.org/details/iconologiaormora00ripa>.
- Shakespeare, Tom. 1994. "Cultural Representation of Disabled People. Dustbins for Disawoval?". *Disability & Society* 9/3: 283–299. <https://doi.org/10.1080/09687599466780341>
- Stanimirović, Dragana. 2016. *Adolescenti sa oštećenjem vida u susretu sa razvojnim I dodatnim izazovima*. Beograd: Univerzitet u Beogradu – Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju.
- Stanimirović, Dragana, Bojana Veselinović i Sanja Dimoski. 2018. "Socijalna distanca većinske populacije prema slepim osobama pre tri decenije i danas". *Specijalna edukacija i rehabilitacija* 17/1: 81–101.
- Šakaja, Laura. 2018. "The Non-visual Image of the City. How Blind and Visually Impaired White Cane Users Conceptualize Urban Space". *Social and Cultural Geography*. Dostupno na: <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/14649365.2018.1534262>.
- Šarić, Ljiljana i Wiebke Wittschen. 2010. *Rječnik sinonima hrvatskoga jezika*. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk.
- Valentine, Gill. 1999. "What it Means to be a Man. The Body, Masculinities, Disability". U *Mind and Body Spaces. Geographies of Illness, Impairment and Disability*. Ruth Butler i Hester Parr, ur. London: Routledge, 167–180.
- Vujačić, Milja. 2006. "Problemi i perspektive dece s posebnim potrebama". *Zbornik instituta za pedagoška istraživanja* 38/1: 190–207.

PRILOG

Podaci o intervjuiranim osobama: rod i dobna grupa

A. K. (Ž, 61–70), A. L. (M, 51–60), A. Š. (M, 31–40); B. G. (Ž, 61–70), D. F. (Ž, 21–30), D. G. (M, 61–70), E. S. (Ž, 51–60), F. S. (M, 21–30), G. T. (M, 41–50), H. K. (M, 21–30), I. K. (M, 51–60), I. Š. (Ž, 21–30), K. Š. (Ž, 31–40), M. K. (Ž, 61–70), M. Ko. (Ž, 31–40), M. T. (Ž, 61–70), P. K. (M, 41–50), S. M. (M, 61–70), S. T. (Ž, 51–60), Z. S. (M, 21–30), Ž. B. (M, 41–50).

BODY, SOCIETY, SPACE: THE EXPERIENCE OF BLIND PERSONS IN ZAGREB

This article presents selected results of an interview study conducted with blind and visually impaired persons in Zagreb. It demonstrates that the experience of a blind person in the public spaces of a city is part of the interaction between the person's own body, the physical characteristics of the urban environment and the dominating social discourses about blind persons. In this interaction, the social and the bodily are interconnected. The

first part of the paper discusses the spatiotemporal dimension of mobility of blind persons in an urban space. The analysis shows that the city structure, its design, infrastructure, which have primarily been designed for people without physical disabilities, influence the spatiotemporal models of the movement of blind persons, which is reflected in the fact that their movement is restricted to a limited number of routes and time rhythms which are in consonance with the body and its limitations and possibilities. In the second part, the article focuses on stereotypes. The following characteristics of widespread stereotypes about blind persons emerge: a) the stereotype that identity of a blind person is limited to his/her blindness; b) the stereotypical attribution of certain “unusual” characteristics to blind persons; c) the stereotypical underestimation of the ability of blind persons to complete everyday tasks; d) and a stereotypical generalization of the blind person's inability to see into the assumption about his/her general inability. These stereotypes which transform a bodily characteristic into social imagery materialize as social obstacles which blind persons face. These conclusions are arguments in favor of a model of disability that would recognize the reality of a body with physical disabilities, at the same time ensuring a just and nondiscriminatory social frame in which the abilities of persons with disabilities could be freely realized.

Keywords: blind persons, persons with disabilities, body, stereotypes, spatiotemporal rhythms, disability models